

?

jedna pripovijest o filosofiji

(drugi dio nagovora na filosofiju)

listopad 2018.

priredio: davor

na internetu: protreptikos.wordpress.com

Što zašto pripovijest?

Na pitanje "Što on to radi", podjednako istiniti i primjereni odgovori mogu biti: "Kopa", "Obraduje vrt", "Vježba", "Priprema se za zimu" ili "Ugađa svojoj ženi".²

Svaki od tih odgovora ima smisla samo u kontekstu šire priče o životu toga djelatnika. Razumjeti što to netko radi znači uklopiti te činove u neku suvislu pripovijest o njemu i drugima s kojima živi. Možda još važnije, "na pitanje 'što mi je činiti?' mogu odgovoriti samo ako sam u stanju odgovoriti na prethodno pitanje 'koje priče ili kojih priča sam ja dio?'"³. To se ne odnosi samo na „ja“, nego i na „mi“:

Nema drugog načina da nam se omogući razumijevanje bilo kojeg društva, uključujući i naše vlastito, osim kroz određeni broj priča koje čine njegov prvotni dramski potencijal. *Mitologija se, u svom izvornom značenju ["govorenje priča"], nalazi u srcu stvari.*⁴

Tako i ja svoje filosofiranje razumijevam kao krajnje sporedan odvojak jedne povelike priče koja bi još možda mogla nekoga nagovoriti da sebe sagleda unutar nje. Jedno od mjesta na kojima bi ta pripovijest mogla započeti je naše zajedničko tzv. „postmoderno stanje“ koje je karakterizirano upravo „krajem velikih priča“. Stoljećima su Europljani sebe vidjeli u sklopu jedne priče, one „najveće ikad ispričane“, o događaju Krista; no, zadnjih stoljeće ili dva ta nam priča postaje sve manje samorazumljivo uvjerljiva, što je Nietzsche slavno nazvao „smrću Boga“⁵. Do toga je, općepoznato, više od svega doveo uspon znanosti.

Znanost je od početka u sukobu s naracijama. Prema njezinim mjerilima većinu ih možemo razotkriti kao bajke.⁶

Naravno, to da je znanost u sukobu s pripovijestima uopće nije bilo odmah razumljeno, niti se danas posvuda razumijeva. Mnogima još uvijek izgleda da je znanost u sukobu samo sa *religijskim* pripovijestima, pa su oblikovali različite ideološke priče za koje se vjeruje da su uskladive sa znanošću (marksističke, nacionalističke, scijentističke, itd.). No, kad se uvidi njihova znanstvena neodrživost, dolazi do „kraja velikih priča“. Prije desetljeća ili dva izgledalo je da smo potpuno ušli u to doba, dakle „postmodernu“, ali u međuvremenu je scijentistička ideologija živnula obnavljajući stari spor s religijama.

Ali zašto bi znanost nužno bila „u sukobu s naracijama“? Zato što je znanost, po svojoj naravi i po svojoj povijesti, „platonička“ u jednom suženom smislu platonizma kao izvan-vremenosti. Što to znači? Vrhunac znanosti je otkriće nekog prirodnog zakona.

Ti su pretpostavljeni prirodni zakoni nekako neovisni o stvarima kojima upravljaju. Na njih ne utječe što ljudi misle, pa čak ni što znanstvenici misle. Kristali šećera oblikovali su se savršeno dobro (koliko znamo) prije nego su organski kemičari pronašli strukturu molekula šećera i prije

¹ Ovo je drugi dio moga *Nagovora na filosofiju*; prvi je napisan u formi dijaloga i dostupan je [ovdje](#)

² Alasdair MacIntyre, *Za vrlinom*, Zagreb 2002., str. 221., vidi: [pri-povijest?](#)

³ isto

⁴ isto

⁵ vidi: [smrt Boga: čemu znanost?](#)

⁶ Jean-François Lyotard, *Postmoderno stanje*, Zagreb 2005., str. V., vidi: [znanost i pri-povijest?](#)

nego su kristalografi pronašli strukturu kristala; zapravo su se savršeno dobro oblikovali i prije nego je bilo ikakvih znanstvenika. Znanstvenici mogu više ili manje točno opisati zakone koji upravljaju oblikovanjem tih kristala, ali zakoni imaju neko objektivno postojanje neovisno o ljudima, pa čak i neovisno o trenutnom postojanju samih kristala. Oni su vječni. Postojali su prije nego se prva molekula šećera pojavila igdje u svemiru. Zapravo, postojali su i prije nego je uopće bilo svemira – oni su vječna stvarnost koja potpuno nadilazi prostor i vrijeme.

Pojam prirodnog zakona je ... zasnovan na analogiji s ljudskim zakonima, koji su obvezujuća pravila ponašanja propisana od autoriteta i protežu se na područje suverene moći. U sedamnaestom je stoljeću metafora bila posve eksplicitna: prirodne je zakone postavio Bog, Gospodar svega stvorenoga. Njegovi su zakoni bili nepromjenjivi, njegove uredbe vrijede svugdje i uvijek.

Mada mnogi više ne vjeruju u takvoga Boga, njegovi su ga univerzalni zakoni nadživjeli do danas. Ali, zastanemo li da bismo im razmotrili narav, ti zakoni ubrzo postaju tajanstveni. Oni upravljaju s tvari i gibanjima, ali sami nisu tvarni niti se gibaju. Ne može ih se vidjeti niti izvagati niti dotaknuti; leže izvan područja osjetilnog iskustva. Potencijalno su prisutni uvijek i svugdje. Nemaju nikakvog fizičkog izvora niti porijekla. Zapravo, čak i u odsutnosti Boga, oni još uvijek dijele mnoge od njegovih tradicionalnih svojstava. Sveprisutni su, nepromjenjivi, univerzalni i samoodrživi. Ništa im nije skriveno, niti leži izvan njihove moći.

No ... kako bismo mogli znati da su prirodni zakoni postojali prije nego je postao svemir? Ne možemo se nadati da ćemo to ikad dokazati pokusom. To zacijelo nije ništa više od metafizičke pretpostavke. Pa ipak, tu pretpostavku većina znanstvenika, uključujući evolucijske kosmologe, uzima za zajamčenu, pa je inkorporirana u zdrav razum modernoga svijeta...⁷

Zato što je „pravo“ znanstveno znanje izvan-vremeno, pripovijesti ne mogu biti takvo znanje, pa je karakteristično za razvoj novovjekovne znanosti da povijest, jedno od najstarijih sustavnih ljudskih znanja, više nije „science“ u striktnom smislu.

Kako je znanost sve više postajala jedinim kriterijem istine, „mjerom svih stvari, onih koje jesu da jesu a onih koje nisu da nisu“, pripovijesti su sve više postajale puke priče, čime se gubi mogućnost da smisleno odgovorimo na pitanja poput „što ja (ili mi) to radim(o)?“ ili „što mi (nam) je činiti“. Pitanje o smislu nužno ostaje izvan znanosti; *istina postaje bez-smislena a smisao ne-istinit*. Pripovijesti postaju neobavezujuće i fragmentirane:

Individualizacija životnih stilova u bogatim društvima Zapada popraćena je fragmentacijom znanja, odnosno svjetonazora. Nasuprot velikih priča moderne stoji mnoštvo malih priča postmoderne. Najjednostavnije ih je predočiti kao identitet: svaki žanr glazbe, ako ne i svaki pojedini izvođač ili bend, nudi jednu malu priču s kojom se netko može identificirati. Proliferacija poslovnih zanimanja sa sobom povlači isto toliko identiteta i svjetonazora. Svaki televizijski program nudi specifičnu sliku svijeta...⁸

⁷ Rupert Sheldrake, *The Presence of the Past*, New York 1988., str. 3. i d., vidi: [izvan-vremenost prirodnih zakona?](#)

⁸ Matko Sorić, *Koncepti postmodernističke filozofije*, Zadar 2010., str. 444.

Takva fragmentacija ne omogućuje dovoljnu društvenu solidarnost niti za opstanak, a ni psihičku stabilnost pojedincu (ako se uopće još može govoriti o osobnom jedinstvu pri takvoj fluidnosti identiteta). Ipak:

Postmodernom je stanju, međutim, razočaranje strano... Nostalgija za izgubljenom pričom je i sama izgubljena za većinu ljudi.⁹

Ali ako se supstancijalna forma preinačila, jednom za svagda, uzaludno je htjeti zadržati oblike ranijeg obrazovanja; oni su uveli listovi koje odbacuju novi pupoljci što su već stvoreni na njihovu korijenju.¹⁰

Ako povratak *velikim pričama* nije moguć, moramo li se pomiriti s fragmentacijom?

Kad iščezava moć sjedinjenja iz života ljudi, kad su suprotnosti izgubile svoj živi odnos i uzajamno djelovanje, i kad zadobivaju samostalnost, nastaje potreba filosofije.¹¹

Ipak, filosofija je započela odavno, u Grčkoj. Je li „potreba filosofije“ i tada nastala u istom znaku?

⁹ Lyotard, isto, str. VII., 59.

¹⁰ G. W. F. Hegel, ?

¹¹ G. W. F. Hegel, navod iz Herbert Marcuse, Hegelova ontologija i teorija povijesnosti, Sarajevo 1981., str. 17., vidi: [razdvojenost?](#)

§1 prošlost: zlatno doba?

U najdaljoj ljudskoj prošlosti postoji mit o drevnoj prošlosti u kojoj su ljudi živjeli u miru, slozi, blagostanju: idealno, Zlatno doba, *chrýseon génos, aurea aetas* antičke mitologije. Očito je, nostalgija za tom Pradomovinom izvorna je ljudska čežnja za autentičnim zavičajem.¹²

”Zlatno doba” uvijek je pred-povijesno, prethodi onome što možemo jasno pojmiti – naša uvijek već fragmentirana situacija podrazumijeva *pad*. Po jednoj nama suvremenoj, a ipak mitskoj interpretaciji (kakva je u tom slučaju valjda jedina moguća), taj događaj nije pogodio samo Grke nego i druge narode onoga razdoblja koje je Karl Jaspers nazvao ”osovinskim”.

Do otprilike šestote godine prije našeg računanja vremena ljudska je povijest kontinuirano povezana; tada, za jedne ili dvije ali nikako ne više od tri generacije vrijeme se mijenja. Zastor koji se gotovo rukama može opipati razdvaja doba koje prethodi i koje slijedi šestotu godinu; to što je prema nama, ispred je zastora i jasno je; to što je iza zastora, o tome treba nagađati. Ljudske osobe naglo postaju nestvarne. Obrisi događaja, pak, nejasni. Bitak postaje nerazumljiv. O Kung-ceu imamo iscrpne obavijesti sve do njegova privatnog života; lik samo jedan naraštaj starijeg Lao-cea gubi se u nejasnoći. O Heraklitu znamo mnogo bitnih podataka; o samo nekoliko godina starijem Pitagori puke legende... Osnovne stvari postaju nesigurne; događaji i osobe ne mogu se dohvatiti; bitak je zagonetan i vrijeme nejasno.

Otprilike šesto godina prije našeg računanja vremena u Kini su živjeli Lao-ce i Kung-ce, u Indiji Buddha, u Iranu posljednji Zarathustra, u Maloj Aziji Heraklit, u Egiptu posljednji Toth, u Italiji Pitagora. Promjena se danas pokazuje kao spuštanje zastora. Svi znakovi pokazuju da se to što se događalo nije samo iskusilo nego se tada i bolje razumjelo. I čudno je da se o kakogod međusobno udaljenim područjima i kakogod međusobno neovisnim ljudima jest riječ, o promjenama sudi gotovo posve jednoznačno i gotovo s istim riječima...

Promjene od Kine do Italije jednosmisleno su procjenjivali oko šestote godine prije našeg računanja vremena tako da je ljudska povijest dospjela u posljednju fazu mračnog razdoblja. Bitak se izgubio; ... cijela zbilja se podijelila; potpuna otvorenost se zatvorila; velike povezanosti su prekinute... Znanje koje se odnosi na iskonsko doba naglo nestaje. Ostaje samo nejasna uspomena na zlatno doba: čežnja za zavičajem koja želi uravnotežiti sve veću podivljalost života. Nisu pojedinosti te koje nestaju, one, naime, tijekom povijesti uvijek nestaju. Iz svijesti je nestalo ono što je najvažnije i što je običavalo ostati; nestao je osjećaj koji može razlikovati bitak i život; i nestao je nagon koji može ostvariti bitak u životu...

Bitak se zatvorio... Odjednom su se pojavili navještaji...: umjesto pasivnosti djelatnost, umjesto mekoće ... otpornost i askeza, umjesto mirnog njegovanja ljubavi nehotična privlačnost, umjesto čudi rad, volja, dužnost i stega.¹³

¹² Romano Bolković, Račji hod hrvatske povijesti, [link](#)

¹³ Bela Hamvas, Scientia sacra, Zagreb 1995., str. 11.

Što je značila ta cjelovitost? Neko takvo *jedinstvo mnoštva* koje, kao što se pokazalo u atenskim legendama¹⁴, nije postojano i čvrsto utemeljeno (recimo u vrhovnome suverenom biću), nego je jedan živi napeti međuodnos mnoštva, uvijek u iskušenju rasapa. Taj se dinamički sklop očituje npr. u raznolikosti političkog ustrojstva mnoštva grčkih *polisa*, ali iznad svega u grčkoj religioznosti, gdje se mnoštvo božanskih (mada za kasniju religioznost suviše zemaljskih) likova, unatoč dramama ljubavi i razdora, povremeno sklapa u harmoniju koja zabljesne kao trenutak vječnosti posred ovoga svijeta, u prirodi i čovjeku. Arhajskim Grcima je prožetost onim božanskim bila samorazumljivo očita, sve dotle da se pitanje o vjerovanju ili nevjerovanju u bogove nije ni postavljalo.

Nijedno očitovanje grčkoga života, od najodsudnijeg pa do naoko najneznatnijeg i posve svakodnevnog, ne da se dostatno shvatiti ne sagleda li se odnos spram božanskog kao stalna i neupitna njegova podloga i pozadina. To vrijedi jednako za ratovanje i putovanje, teatar i natjecanje, skupštinu i proročište, ples, žrtvu i promišljanje. Pa ipak, teško da nam je išta grčkog toliko strano i daleko kao upravo taj sveprisutni medij i element svetoga, u kojem i iz kojega je tek svekoliki ostali život dobivao svoj smisao i pravo značenje. S jedne strane načelna areligioznost cjelokupnog novovjekovnog i znanstvenog temeljnog stava spram cjeline svega što jest, a s druge isključivost kršćanske dogmatike bespovratno su nas, čini se, udaljili od mogućnosti pravog živog iskustva onoga što su Grci nazivali božanskim... "Grci nisu došli na ideju da je egzistencija bogova nešto u što bi se moralo vjerovati. To je za nas možda najneobičnije na njihovoj religiji. Egzistencija bogova bijaše posvemašnja samorazumljivost."¹⁵

Je li *pad* iz tog stanja također posljedica prestanka važenja nekih ondašnjih "velikih priča"? Grčki se *priča* kaže *mythos*, a "najveće" su priče one o božanskom. Te su priče prenošene usmeno iz davnine¹⁶, možda čak i iz indoeuropske¹⁷. Kraj usmene predaje¹⁸ znači rasap samorazumljivog povjerenja u svijet uobličen tim pričama. Okončanje te "instinktno mudrosti"¹⁹ mogli bismo iz našeg današnjeg stajališta protumačiti, recimo antropološki, kao posljedicu *iskorijenjenosti* ljudi iz "zemlje". Naime, rastom većih urbanih središta ljudi napuštaju život u "organskim", porodično i tradicionalno povezanim zajednicama, čija je značajka stanovita *jednodušnost*, postojanje zajedničkog *osjećaja* (doslovno *sensus communis*) koji omogućuje neki *prešutni* sporazum u bitnim stvarima. U većim gradovima takav osjećaj nestaje, njihov "svijet" se urušava.²⁰ Ljubav kao bitna supripadnost (*philia*) zamire, a javlja se *eros* kao žudnja međusobno razdvojenih fragmenata za onim što je drugo, drugačije. Zajedništvo se sada traži u jeziku, već uvelike abstraktnom, donekle odriješenom, osamostaljenom od osjećaja i uopće doživljajne cjeline čovjekove duše/psihe. Time čovjek biva "fragmentiran", a presudnom postaje vještina/tehnika govorničkog opravdanje (danas bismo rekli "racionalizacije") takvih žudnji za svaki put nečim drugim. Tu vještinu poučava, za novac naravno, novi tip samozvanog mudraca, *sofist*.

Gotovo sva novost obrata sabire se i izlaže u sofistici, a unekoliko i u atomistici.²¹

¹⁴ vidi [mudrost polisa?](#)

¹⁵ Damir Barbarić, *Grčka filozofija*, Zagreb 1995., str. 20.-21.

¹⁶ vidi [usmena tradicija?](#)

¹⁷ vidi [Parmenid i upanišadi: zajednička predaja?](#)

¹⁸ vidi [kraj usmene predaje kao preduvjet filozofije?](#)

¹⁹ vidi [Nietzscheov Sokrat?](#)

²⁰ vidi [životna zajednica i društvo?](#)

²¹ Ozren Žunec, *Mimesis*, Zagreb 1988., str. ?, vidi [obrat bitka i sofistika?](#)

Sami su, pak, Grci tu iskorijenjenost shvaćali drugačije, kao iskorijenjenost iz "neba" (jer je čovjek, po Platonu, "biljka s korijenima u nebu"), kao *odlazak bogova* i božanskog iz njihovih života. No, bogovi su Grcima značili raznolikost.

U Aristotelovu temeljnom izriječju filosofiranja – "a biće zbori se baš mnogostruko" (*Metaph. 1003a30*) ili "ta, mnogostruko zborimo bitak" (*Metaph. 1077b15*) – govori još unekoliko grčko iskustvo božanstva, njegove mnogostrukosti i njegova promjenljiva pokazivanja, prisutnosti i odsutnosti.²²

Što znači zaborav, gubitak "bitka"? Hamvas nastavlja u mitskom tonu perzijskom pripoviješću o tome kako je od devet mostova Zemlje prema Nebu preostao samo jedan. Taj zaborav raznolikosti načina na koji bića jesu (raznovrsnosti "načina bitka"), i svodenje mnogostrukosti na jednoličnost ("aritmetičku jednakost"), Grci su iskusili kao bijeg dotad očitovanog mnoštva bogova u skrivenost. Već od tada u biti vrijedi:

Mi znamo da je Olimp zapravo samo brežuljak i da je Nebo ispunjeno jedino vodikom ili helijem.²³

S "bijegom bogova", koji su se očitovali kao *jedinstvo mnoštva i mnogostrukost Jednoga u svemu*²⁴, nestali su iz grčkog načina života i "mudraci", onih legendarnih "sedam" koji su bitnom supripadnošću (*philia*) sa cjelinom svega (*Hen Panta*²⁵), uspijevali održati cjelovitost ljudskih zajednica (*polis*) kao ravnotežu raznorodnih interesa²⁶. Ostalo je i sjećanje na taj osobit oblik ravnoteže raznolikosti koji se nazivao "mudrost". Posljednji od iskonskih *filosofuos andras*, "muževa što naginju tom mudrom", poput Heraklita i Parmenida, i dalje govore uravnoteženo, iz sabrane bliskosti (*philia*) s onim samim mudrim (*sofon*), ali, za razliku od mitskih prethodnika, suprotstavljeni spram svojih sugrađana kojima nestade sluha za takav govor.²⁷ Nastupilo je doba razdrtosti²⁸, fragmentacije, sofistike.

²² isto

²³ Alain Badiou, Manifest za filozofiju, Zagreb 2001., str. 14.

²⁴ vidi [božansko?](#)

²⁵ vidi [jedno i sva?](#)

²⁶ vidi [mudrost polisa?](#)

²⁷ vidi [φιλοσοφία?](#)

²⁸ vidi [razderanost?](#)

§2 sadašnjost: sofistika?

Periklova smrt u početku 6. stoljeća znači konačnu pobjedu trgovaca i duha potrošnje, slobodnjaštva, laktaštva i urotništva. To dovodi do gotovo tridesetogodišnjega peloponeskog rata, ali ga je – unatoč porazu Atenjana i njihove demokracije – i preživjelo. U duhu toga vremena prevladavaju relativizam i kritičnost, kao i racionalno potkopavanje vrijednosti u religiji, pravu, moralu i politici; problematiziranjem se svega spomenutoga to uspostavlja i kao teorija. U tom se smislu može govoriti o pretvaranju mitološkoga načina mišljenja u racionalno mišljenje, no to se ne smije – kao što je uobičajeno – neposredno prenositi i na filosofiju kao najvećega protivnika sofistike. Upravo sofistika, koja se pojavljuje u to vrijeme, odražava duh toga doba i njegovu mudrost (a ne možebiti Sokrat ili Platon)...²⁹

Sofisti su nedvojbeno individualci, pravi protivnici koji se međusobno natječu za naklonost javnosti. Zato se o njima ne može govoriti kao o školi. S druge je strane previše reći da među njima nema ništa zajedničko. Dijelili su ... skepticizam spram mogućnosti pouzdanog znanja temeljen i na nedostatnosti te pogrešivosti naših sposobnosti, kao i na nepostojanju postojane stvarnosti.³⁰

*Nema istine spram koje sam odgovoran, nego sve jest onako kako meni odgovara; nema obvezujuće pravednosti nego imam pravo na što god mi se hoće; nema neke svete ljepote koja bi nadilazila proizvoljnost onoga što se meni sviđa. Uz to, što god da mi sad odgovara, ili mi se sviđa, ili mi se hoće, to me ne obvezuje za sutra. A budući da živim s drugima, dobar život se svodi na uspjeh da se kod drugih izborim (ili da im nametnem, ili da ih uvjerim, ...) za te svoje neobvezne hire. Neki učitelj dobrog života koji bi čovjeka osposobio za takav društveni uspjeh – danas se to zove npr. *life coach*, ili u politici *spin doctor* – doista vrijedi novca, prihvate li se one pretpostavke o tome što u životu (ni)je dobro, istinito, lijepo i pravo. Istina je irelevantna, partikularni interes je presudan: kao danas u marketingu, kojem je do stjecanja popularnosti u tržišnom nadmetanju (da bismo mogli dodati "u *fair* nadmetanju", trebala bi nam neka ne-proizvoljna odredba o tome što je to *fair* što bi iskakalo iz sofistickog duha). Kao danas u odvetništvu gdje o tome tko je u pravu odlučuje "jači argument", odnosno vještina zastupnika u verbalnoj prilagodbi društvenim konvencijama (čemu drugome, ako nema postojane stvarnosti?).*

Ipak, kao faza sofistika je vjerojatno neizbježna.

U ranom povijesnom dobu doduše postoji intaktno ćudoređe, a uslijed toga i relativno stabilan socijalni sklop. No to ćudoređe u Platonovim očima ima jedan načelan nedostatak: ono je neposredno-nesvjesno, prirodno-nereflektirano ćudoređe, počiva na tradiciji i navici, ne na svjesnu uvidu i spoznaji. Time je već naveden razlog iz kojega je to ćudoređe nužno moralo propasti. "Ćudoredno držanje otaca" nad čijom naglom propasti jadikuje Platon u Zakonima počiva samo na ispravnu mnijenju (*orethes doxa*) a ne na uvidu i znanosti (*gnome, episteme*)... Ispravno mnijenje, za razliku od spoznaje, ne može opravdati svoje

²⁹ Franci Zore, Početak i smisao metafizičkih pitanja, Zagreb 2006., str. 52.-65., vidi: [sofistička kriza istine?](#)

³⁰ W. K. C. Guthrie, Povijest grčke filozofije III, Zagreb 2006., vidi: [tko je sofist?](#)

razloge, počiva samo na nekritičkoj navici koju još nisu poljuljala suprotna stajališta, i stoga nije trajno. ... Iskonsko društvo za Platona dakle nipošto nije idealno, nego već u sebi nosi klicu propadanja.³¹

Pripovijest o iskonu filosofije kod Grka opetuje našu pripovjednu trostrukost: – djetinjstvo/cjelovitost, mladenačko buntovništvo/rasap, zrelost grčke filosofije.

Podjela moralnosti na tri razdoblja:

- najprije, razdoblje pučke ili nesvjesne moralnosti;
- drugo, prijelazno skeptičko ili sofističko razdoblje;
- treće, samosvjesno ili filozofsko razdoblje.

(U trećem razdoblju, dakako, tri će stupnja istodobno postojati među ljudima različitog obrazovanja i intelektualnih sposobnosti.) ... Usporedni razvoj kod pojedinca:

„Za jednostavnošću i povjerenjem djetinjstva slijedi nesmirena i neusmjerena silovitost mladosti, a potom mudrost zrelog života. Najprije vjerujemo jer i drugi vjeruju; potom, da bismo zadobili osobna uvjerenja prolazimo kroz stupanj dvojbe; a potom vjerujemo još dublje, ali u dosta različitom obliku nego smo vjerovali na početku.“³²

Ako povratak „velikoj priči“ jednom kad se „razbila“ više nije moguć, jedini put koji nam preostaje je onaj *sapere aude!*³³, vjerovati samima sebi.

Kada neka naslijeđena samorazumljivost postane upitna, moramo upravo sebe pitati što sad valja činiti. To se prvi put događa u sofistici. U velikom stilu i sa širokim utjecajem, njezina radikalna kritika predaje probija se i privlači obećanjem da će za sva životna stanja pripraviti odgovarajuće praktikabilno znanje.

U povijesti epoha sofistici pripada najveće značenje. S dobrim razlozima u njoj prepoznamo prvo europsko prosvjetiteljstvo, a zahvaljujemo mu nastanak samostalnih znanosti. Njezina je trajna zasluga u društvenom osamostaljenju kritičkog intelekta, kao i uvidu u mjerodavnu čovjekovu kompetenciju. No njezin je deficit bio (i jest) u tome što je čovjeka, kojega je prema jednoj Protagorinoj izreci proglasila ”mjerom svih stvari”, poimala samo kao empirijsku veličinu. Čovjek joj je bio samo ono što je *de facto* zahtijevao i postizao. Ostala joj je nedostupna spoznaja da i znanje i čovjekovo sopstvo koje se u njemu artikulira ne može jednostavno biti poput našeg znanja o predmetima. S obzirom na njeno virtuozno postupanje sa znanjem tu njezinu nesposobnost za samokritičku analizu vlastitog medija možemo opisati samo kao tragičnu. To je ona tragika koja se u modernoj sofistici Friedricha Nietzschea promeće u komiku; jer, on je iz predaje već mogao znati ono što su Protagora ili Gorgija tek morali sami iznaći.

³¹ Rainer Thurnher, Hermeneutička fenomenologija kao angažman, Zagreb 2004., vidi: [Popper i Platonov historicizam?](#)

³² Guthrie, isto

³³ vidi [sapere aude!](#)

Tu leži Sokratova zasluga. On je otkrio da sve znanje gubi vrijednost ako nije povezano s čovjekovim samosvjesnim zahtjevom.³⁴

Da se radilo o davnoj jednokratnoj povijesnoj pojavi ne bismo imali osobitog razloga baviti se danas time. No, ako je naša situacija slična onodobnoj grčkoj, možda bi je prisjećanje na iskon filosofije moglo povratno rasvijetliti. Radi se o sad već globalnom prestanku samorazumljivog važenja naslijeđenih životnih formi (najprije tradicionalnih ali danas sve više i bioloških). Vjerujem da se isto to što se sada zbiva planetarno događalo (doduše u daleko manjem opsegu) u Grčkoj kada se *polis* iz male organske zajednice pretvorio u veliko trgovište, čime je postalo očito da su mogući i drugačiji vidovi života od tradicijom predanih, pa su se namnožile svakovrsne relativizacije. Nije trebalo dočekati tzv. *post-truth* politiku da se uvidi:

Doba sofista – naše doba.³⁵

Puno je znakova da sadašnje generacije prolaze kroz prijelom svjetskih formi koji je po posljedicama i dubini barem onoliko značajan kao i onaj koji je prije 2500 godina izazvao klasičnu filosofiju. Tako bi proučavanje tog starog prijeloma moglo nadahnuti i razumijevanje ovoga aktualnoga.³⁶

³⁴ Volker Gerhardt, Samoodređenje. Princip individualnosti, Zagreb 2003., vidi: [filosofiranje kao potenciranje individualnosti?](#)

³⁵ Friedrich Nietzsche, Pabirci iz Nietzscheove ostavštine, u Uvod u Nietzschea, Zagreb 1980., str. 308.

³⁶ Peter Sloterdijk, Filozofski temperamenti, Zagreb 2011., str. 28.

§3 budućnost: natrag na agoru?

Ako je dijagnoza pogodoena, koja je terapija? Čto delat'?

Poslušajmo najprije gornji Sloterdijkov savjet, i sagledajmo još jednom onodobni „prijelom životnih formi“, ne bi li time „nadahnuti razumijevanje ovoga aktualnoga“. Dvije se značajke čine ključnima.

Najprije, sofistika i filosofija se pojavljuju u trenutku kad se medij prijenosa znanja bitno mijenja.

Kad razmišljamo o sve većem širenju pismenosti u atenskoj praksi, pretpostavljamo jednu međufazu, karakterističnu za prve dvije trećine petog stoljeća, koju bismo mogli nazvati fazom polupismenosti, tijekom koje se umijeće pisanja postupno i bolno udomaćivalo među pučanstvom, ali bez pripadnog porasta u sposobnosti tečnog čitanja. I ... to je bila nezaobilazna faza: gdje su mogle biti spremne gomile knjiga i časopisa, koji jedini omogućuju tečno čitanje? Običaji čitanja i pisanja ne mogu se utemeljiti na gomili kamenih natpisa. ... [D]o sredine četvrtog stoljeća ta tiha revolucija bila već privedena kraju i obrazovana grčka publika već je postala zajednica čitatelja.³⁷

Nasuprot receptivnom prihvaćanju pjesničke usmene predaje, čiju izvedbu nije primjereno prekidati pitanjima, donedavno puki slušatelji a sada aktivniji čitatelji mogli su se tekstu višekratno vratiti, zadržati se koliko žele na spornim mjestima, i pitati druge što misle o tome. Pisani tekst je omogućio raspravu u neusporedivo većoj mjeri nego recitirana pjesnička predaja.

Drugi, barem podjednako važan čimbenik, je „podruštvljenje života“, koji se sve više odvija u javnosti, ponajviše na *agori*. Istina se više ne izriče samo na dvorovima ili pri svečanim događajima od božanski nadahnutih govornika.

Gradske zgrade nisu više, kao nekad, grupisane oko nekog kraljevskog dvorca, opasanog utvrđenjima. U središtu grada je sada *agora*, zajednički javni prostor u kojem se raspravlja o problemima od opšteg interesa. Ovaj gradski okvir omeđuje u stvari određeni mentalni prostor; otvara novi duhovni horizont. ...

Druga odlika *polisa* je puna javnost data najznačajnijim pojavama društvenog života... Ovaj zahtev za javnošću vodi tome da ponašanja, postupci i znanja, koja su prethodno predstavljala isključivu povlasticu određenih rodova budu postepeno stavljena na uvid svima. Postavši elementi zajedničke kulture, i sama znanja, vrednosti, mentalne tehnike izneti su na trg i izloženi kritici i kontroverzi. Nisu više čuvani kao zalog moći u tajnosti porodičnih predanja; njihovo obnarodovanje daće podstrek različitim tumačenjima, sukobima mišljenja, strastvenim raspravama. Rasprava, polemika, argumentacija postaju pravila intelektualne kao i političke igre.³⁸

³⁷ Eric Havelock, Preface to Plato, 1963., vidi: [kraj usmene predaje kao preduvjet filosofije?](#)

³⁸ Žan-Pjer Vernan, Poreklo grčke misli, 1990., vidi: [mudrost polisa?](#)

Ukratko, *demos* je na *agori* od slušatelja jedino istinitoga mitskog govora (na kojeg određeni božanski nadahnuti pojedinci imaju monopol) postao brbljavi sudionik nastanka javnog mnijenja sklon propitivanju baš svega što čuje.

Nije li ta situacija slična ovoj našoj? Donedavno smo "fakte" pasivno primali na svakojutarnjoj misi novina i svakovečernjoj prodici TV Dnevnika. Ali, novi mediji (kao nekad u Ateni pismenost s jedne i *agora* s druge strane) pretvorili su pasivne gledatelje u su-urednike – danas vijesti ponajviše primamo jedni od drugih na društvenim mrežama pa je izvore puno teže nadzirati.

Svakako, ta promjena nije samo oslobađajuća nego i razorna po samo poimanje istine. Prepoznati činjenice u tom proturječnom mnoštvu nije lako, a popularnost u vidu broja klikova ili lajkova ne može biti mjerilo. Nije zadovoljavajuće niti nazvati očite laži „alternativnim činjenicama“. Ključna novost koja omogućila postfaktičnost jest povećani utjecaj internetskih blogova, nezavisnih portala i društvenih mreža na javno mnijenje uz odgovarajuće opadanje povjerenja u dosadašnje "mainstream" medije. Tek desetljeće nakon što su proglašeni *Osobom godine* časopisa *Time*, "milijuni koji anonimno doprinose sadržaju wikipedije, društvenih mreža, YouTubea, i mnoštva drugih web stranica kojima doprinose korisnici"³⁹, postali su – radeći isto što i tada – krivci za ovaj put globalnu *krizu istine*.

*Ah you loved me as a loser, but now you're worried that I just might win.*⁴⁰

Agora je postala virtualna i globalna, medijska ("mitska") jednodušnost se neće vratiti, postfaktična ("sufistička") mnoštvenost je već tu - no, ima li filozofa? Ako je Sokrat bio „prekretna točka istine same“⁴¹, je li moguće njegovu gestu ponoviti danas? Nije li internet jedna osobita mogućnost za dijalog, koja čuva i živost razgovora i preciznost pisanog teksta?⁴² Sokratova osuda je ostavila njegovim učenicima dva moguća rješenja: ili se, kao Diogen, povući u ekscentričnost, i biti "dvorska luda", i pokazati gestom ono što je opasno razgovorom; ili, poput Platona, povući se u ograđeni prostor, u Akademiju, i tamo filozofirati, daleko od svakodnevnice ludnice. Filozofi su dva i po tisućljeća slijedili to Platonovo iznuđeno rješenje bojeći se stradanja u sporovima s velikim pričama svoga vremena; ipak, održavali su tijekom cijeloga toga vremena *filozofiju kao društvenu mrežu*:

Od svojih početaka, pre više od 2500 godina, pa sve do danas, pisana filozofija je ostala virulentna zahvaljujući svojoj moći da preko teksta sklapa prijateljstva. Ispisuje se kao lanac pisama kroz generacije i, u prkos svim greškama u prepisivanju, možda čak i zahvaljujući takvim greškama, ona je prepisivače i tumače začarala prijateljstvom. ... Grčki autori bi se svakako čudili tome kakvi su se sve prijatelji javili na njihova pisma. U pravila igre pisane kulture spada i to da pošiljalac ne može predvidjeti ko će biti stvarni primalac. Isto tako, autori se upuštaju u avanturu da svoja pisma šalju neidentificiranim prijateljima. ... Očigledno je da pošiljalac ove vrste pisma prijateljima svoj spis šalje u svet a da primaoca i ne poznaje – u

³⁹ Godine 2006. časopis *Time* je za svoju osobu godine (Person of the Year) odabrao „vas“ („You“), naime korisnike interneta

⁴⁰ Leonard Cohen

⁴¹ vidi: [Sokrat kao prekretna točka istine same?](#)

⁴² Prva inačica ovoga teksta objavljena je kao svojevrsni poziv na dijalog na jednom internetskom forumu: [Filozofiranje? Dijalog.](#)

slučaju da ga poznaje, svestan je da slanje pisama upućuje i mimo njega, i da može stvoriti neodređeno mnoštvo prilika za sklapanje prijateljstva sa bezimenim, obično još nerođenim čitaocima. U erotološkom pogledu, hipotetičko prijateljstvo pisca pisama i knjiga sa primaocima njegovih pošiljki predstavlja slučaj ljubavi na daljinu... Spis nema za posledicu samo podizanje telekomunikacijskih mostova između starih prijatelja, koji u trenutku slanja pisama žive na prostornoj udaljenosti, već pokreće i operaciju u pravcu nepoznatog – on zavođenje lansira u daljinu, jezikom staroevropske magije rečeno: *actio in distans*, sa ciljem da se nepoznati prijatelj razotkrije kao takav i da se podstakne da pristupi krugu prijatelja.⁴³

Sada, kad velikih priča više nema⁴⁴, a društvene mreže i prijateljstva na njima su posvuda, filozofiji će se vjerovatno dogoditi ono što se muzici dogodilo u 20. stoljeću. *Roll over Hegel and tell Solovjev the news* – istodobno omasovljenje i ne baš neopravdano grintanje profesionalaca zbog snižavanja jednom dosegnute razine, dok će ulogu koju je imala crnačka glazba valjda odigrati istočnjačka mudrost. Ali, gdje raste opasnost raste i ono spasonosno: vrijeme je da se filozofi, ako ih još ima, vrata na trgove.

⁴³ Peter Sloterdijk, *U istom čamcu*, vidi ulomak: [humanizam?](#)

⁴⁴ Nacionalizmi ne mogu to biti, mada na samrti mogu učiniti još mnogo toga. Kao zadnja ideologija može preostati jedino scijentizam, ali po svome ustrojstvu on neće moći odgovoriti na pitanje „čemu?“ koje će se sve više nametati kako bude pobjeđivao konkurentne ideologije i kako narativ oslobađanja od mračne prošlosti samim time bude gubio smisao.